

O IZVORU PREKMURSKEGA »STARIŠINSTVA I ZVAČINSTVA«

Začasno poročilo

Vilko Novak

S kratkim poročilom »Neznan prekmurski tisk«, ČZN XXXV, 1936, 133—134, je avtor pričujočega spisa uvedel v slovensko bibliografijo dotlej neznani prvi natis knjižice »Sztarisinsztvo, / i / Zvacinsztvo, / szem szpodobnimi prilikami / za volo, / szvadbeni mladénczov. / S. L. D. / V-Soproni / Szpiszkmi : Sziesz Antona / 1807.« Str. 62. Knjižici, ki je v moji lasti, je na spodnjem oglu naslovni list odtrgan, tako da pred letnico manjka »vu leti«, kar dopolnjujem po edinem še znanem primerku te izdaje v Študijski knjižnici v Mariboru. En primerek te knjižice je bil uničen med okupacijo.

Knjižica je bila natisnjena v isti tiskarni, kjer so natisnili še n. pr. knjige Mikloša Küzmiča. Sredi naslovne strani je vinjeta, prav tako nad začetkom besedila na str. 3 in majhna vinjeta je nad sredino vsake strani. Ohranjena izvoda knjižice nista popolna, ker se po naključju oba končujeta na str. 62 sredi pesmi »Jaj, zgübo sam 'seno!...« Sodeč po naslednji znani izdaji iz leta 1852, manjka še 12 pesmi — gotovo pa to ni.

V omenjenem prvem svojem poročilu sem omenil le, da je pesem »Od pét pijáni báb« v knjižici na str. 61—62 Modrinjakova, sicer pa se nisem spuščal v vprašanje, ali je delo izvirno ali ne. Tudi doslej se ni dalo dognati, kdo naj bi se skrival pod kraticami S. L. D. — Ivan Zelko je v poročilu o mojem Izboru prekmurske književnosti trdil: »Tako protestantska skupina kot katoličani so imeli vsak svoje ‚Starišinstvo‘. Brez dvoma je v (Novakovem) Izboru navajano ‚Starišinstvo...‘ protestantsko (prim. Čaplovič, Croaten und Wenden in Ungern, Pressburg 1829, str. 84). Da so imeli katoličani že pred l. 1855. svoje lastno ‚Starišinstvo...‘, izpričuje opomba körmendinskega tiskarja Ferenca Udvaryja v molitveniku iz 1853, da se pri njem prodaja tudi knjiga ‚Sztarasinszka i Zvacinsztvo‘.« Zelko pravi še: »Domneva se, da je to izdajo priredil J. Košič.«¹

Stanko Kotnik piše v zvezi z Modrinjakom v daljšem ekskurzu o naši knjižici, omenjajoč navedeno Zelvovo domnevo, »da ne gre za posebno, morebiti Košičevo priredbo...«, marveč le za »ponatis prve izdaje z 12 novimi pesmimi« itd.² V tej trditvi so nasprotja: če je 12 pesmi

¹ ČZN XXXI, 1936, 92—93.

² Slovenski etnograf IX, 1956, 204, op. 3.

res novih — česar pa nihče ne more vedeti, ker jih v ohranjeni knjigi iz 1807 ni! — potem to ni samo »ponatis« (ampak vsaj izpopolnjen!); dalje: od kod ve S. K., da je »meja (med starimi in novimi pesmimi, op. V. N.) grafično dobro vidna«, ko pa prve izdaje ni videl? Ne vem tudi, zakaj naj bi bilo po Kotnikovi trditvi »vsakršno Kardoševo sodelovanje izključeno« pri naslednjih ponatisih ali izdajah? Saj si sam nasprotuje v istem stavku, češ: »ker so ponatise oskrbovali pač le založniki (kdo je skrbel za dodane pesmi, ostane nepojasnjeno vprašanje)« — verjetno ne »le založniki«? Šlebinger (SBL I, 428) je povzel podatek, da je iz Kardoševe zapuščine bilo med drugimi spisi izdano tudi Starišinstvo i zvačinstvo, po Janošu Flisarju, ki pravi o Kardošu: »Pisao je ešče: Starišinske knjige« (Prekmurja znameniti evang. mo'zje, str. 31) in morda še od kakega informatorja.

Primerjava druge izdaje s prvo dokazuje, da gre za isto delo in zato ni govora o dvojnem Starišinstvu, enem katoliškem in enem evangeličanskem. Da je delo priredil protestant, o tem ne priča le Košič v spisu o prekmurskih Slovencih, ki ga je objavil Čaplovič (»imajo ... svatbene knjige«, Tudományos Gyűjtemény 1828, V, 26«), marveč tudi terminologija, slog in jezik besedila in končno verjetno Kardoševo sodelovanje pri ponatisih. Vse to končno tudi ni zelo pomembno. Važno je, da je besedilo knjižice bodisi v tisku ali vsaj delnih prepisih glavnih delov bilo in je še v mnogih krajih v Prekmurju stalno v rabi, tako da je postalo last slehernega človeka in bistvena sestavina ženitovanjskih šeg. In zaradi tega je potrebno, da skušamo dognati izvor in nastanek tega spisa.

Prireditelj in prevajalec dela, ki je bil jezikovno in verzifikatorsko dokaj spreten, je moral biti kak prekmurski bukovnik, učitelj ali organist, eden tistih, ki so sestavljali rokopisne pesmarice cerkvenih in tudi posvetnih pesmi, kakršnih poznamo doma in v tujini (n. pr. dve v slovenskem seminarju graške univerze) več. Morebitno primerjanje Starišinstva s temi pesmaricami prepuščamo prihodnosti, toda verjetno ne bo prineslo odgovora na vprašanje, kdo je njegov slovenski prireditelj. Knjižica je namreč — prevod in prireditev iz madžarščine. Ker pa množica madžarskih tiskov te vrste v budimpeštanskih knjižnicah ni urejena in dostopna, moremo uporabiti danes za primerjavo le tiste, ki so nam na voljo, ter ne moremo dognati, ali je prekmurska knjižica prevedena ali prirejena po enem samem madžarskem tisku. Dovolj pa je že to, kar moremo sedaj povedati, da smo si na jasnem tako o njeni izvornosti kakor tudi o vežeh s podobnimi tiski ali šegami še drugod.

Nihče se ni doslej ukvarjal z nastankom in morebitnimi mednarodnimi vezmi madžarskih tekstov te vrste, kakor tudi ne s temi prviniami ženitovanjskih šeg pri sosednih narodih.

Praden pričnemo s primerjanjem besedil, je potrebno opozoriti na sestav knjižice in na nedoslednost glede na naslov. Naslov »Sztarisinsztvo« ima le prvi del na str. 3—12, ki zadeva le snubitev in je razdeljen na odstavke: 1. »Z-kaksimi recsmi je potrejbno tim Sztarisinom snehe k mo'si prosziti, vu vrejmeni obszlü'sávanya zapitka, govorécsi«; 2. dolgi

versko-nravni pouk »Gda Sztarissina sznehou szproszi, áldomás etak najgori nakloni« (5—12), v katerem ima večji del še poseben naslov »Hi'snikov du'snoszt«. — Sledi oddelek »Zvacsinsztvo« od str. 13 do konca (v prvi izdaji), v katerem pa zvačin nastopi le enkrat z vabilom na svatbo: »Vu vrejmeni szvádbe, kakda more Zvacsin pozávati szvate na gosztüvanye« (str. 13—16). Ves ostali del tega oddelka pa zavzemajo do str. 43 razgovori starešin med svatbo.

Oddelek zase, čeprav ni grafično poudarjen, pa so »Zgovárjánya pri vecsérji, po trej deacski Oszobaj« (str. 43—54), nakar slede pesmi, tudi brez vsake grafično označene meje.

Oglejmo si po vrsti posamezne oddelke in jih primerjajmo z besedili, ki so doma drugod! Vabilo *pozvačina* (zvačina ali zvača), SZ (tako odslej za Starišinstvo ... 1807) 13—16, je podobno v madžarski brošuri, n. pr. Vőfények kötelességei, 1886, toda krajše. Več podobnosti je v medžimurskih šegah. Tako prekmurski zvačin našteva hrano, ki jo pripravljajo za »gostüvanje« (ženitovanje), in pri tem pove tudi: »Mámo zgrábleno edno sinico, štero devet báb že tri dni skübé, šterim pérjom okouli hrama nastelemo, kaj či bi šteri spadno, tak na mejhko spádne« (SZ 14). Medžimurski pozovič pa govori: »Ustrelili smo senico, s katere glave 14 dni 14 starih bab skube perje, s katerim bomo obdali naš grad (svatbeno hišo) in da ga veter ne bo odpihnil, smo ga potlačili z zajčjo pogačo in tu bodo svati lahko spali« (prevod iz madžarščine).³

V drugi medžimurski varianti, pesmi pozvačina, ta na široko opisuje, kako so trije jagri našli »velikü fticu ... kak senica — Vezda ju skubeju tri dni tri sukačice / I tri pomagačice. / Komaj su ju poskuble do polovice / Pak su vre tri grede s perjom nastrle. / Ako bi koga glava zabulela, / Naj si vu vini capu namoči, / Na glavu preveže, / Na ovo perje leže, / Taki bu mu leže; / To se fajn preleže.«⁴

V nadaljnjem našteva prekmurski pozvačin vrste mesa, ki ga imajo »čüda«; »ednoga biká smo krmili na ednom eržénom betvi privézanoga, onoga smo bujli. Samá jájca májo tri cente«. Ustrelili so brava, ki je imel toliko sala, da niso vedeli kam z njim. Prišlo je dekletce, pograbilo ga v predpasnik, odneslo na podstrešje in spravilo v lešnikovo lupino. Mravlja ga je snedla. »Slanino smo pa obesili za slemen, ino je gouževka nej mogla držati, ftrgnovši se, doli je spádnola, ino je mosnice [= strop] podrla, na ednoj pavočini je obisnola, ona jo je komaj obdržála« (SZ 14 in 15).

Medmurci so ubili vola, ki je velik kot žužek v siru; kožo so sušili na sukancih, ki so jih obesili na zvonike v Ormožu ali Ptuju, Čakovcu in Varaždinu.⁵ Ali drugače: »Mi smo klali jednoga vola / Kakti jednoga mola«; slanino prasca so »za tri lance prikapčili«, potegnili »čez tri ruženice« in je obvisela na pajčevini, ko so se verige strgale.⁶

³ Ferencz Gönczi, Muraköz és népe, Budapest 1895, 81.

⁴ Vinko Žganec, Starešinstvo ili Kapitanjstvo. Čakovec 1921, 47—48.

⁵ Gönczi, n. d., 78—79.

⁶ Žganec, n. d., 46.

O ribah pripoveduje prekmurski pozvačin: »...poslali smo edno Ciganjsko nágo dejte na súhi broud, ribe lovit, te vlovlene v nádra meče... Rába je pogorejla, koula za kouli pečene ribe pelajo z rábe; ar po pétki ino sobotti bomo si hráno preminjávali« (SZ 15). — Medžimurski pravi: »More biti bi oni veleli, / Kaj mi posne hrane nemo meli?... / Naši ribiči su šteli, ka bi ribe lovili, / Pak su se Mure jako prestrašili. / Unda su se stali pak su Muru vužgali; / Voda je celo do dna zgorela.«⁷

Madžari v sosedni pokrajini Göcsej poznajo podobno varianto: »...dobra bo riba v petek in soboto, toda tja je tekel ciganski nag otrok in jih je vse naložil v naročje.«⁸

Podobno besedilo je ohranjeno v rokopisu s Pólenšaka, ki ga objavlja v le-tem letniku SE A. Smodič in v Skuhalovem zapisu.⁹

V oddelku, kjer se starešini pogovarjata, ko pridejo po nevesto (sneho), pravi »Vünejsnyi Sztarissina« tudi: »Ar kakokoli te tri moudre Krále je pelala edna svetla zvezda pred njimi idouča k-Betlehemu, gde se Gospon Kristuš naroudo... Etak rávno i mi smo prišli po toj svetloj zvezdi, štera je pred nami šla, ino je ober ete hiže postánola... (SZ 18). — Podobno govori pozovič v Medžimurju: »Mi smo potniki / Kak su bili sveti tri Kralji. / I oni jesu putovali, / Da bi dete Jezuša darovali. / I nje je čudna zvezda sprevadjala / I ober štale je postala... / Tak i mi denek denešnji / Jesmo vidli njih ovdi postati, / ...«¹⁰

Največ enakih in podobnih mest z madžarskim izvornikom pa vsebuje oddelek »Zgovárjánya pri vecserji« (str. 32 sl.). Notranji starešina govori dve kitici, »gda se vino na sto prinesé«: »Na veselje sercá Boug je vino stvouro...« itd. (SZ 35), kar je dobeseden prevod iz madžarskega: »Szivvidámításra Isten a bort adta...«, objavljeno v najstarejši madžarski nedatirani knjižici te vrste: A Magyar fő-félynek hármás daljai« iz konca 18. ali začetka 19. stoletja¹¹ in ki jo je gotovo naš prekmurski prideditelj poznal.

»Gda sze drüga hrána gori prineszé«, pove »notrejšnji starišina« kitico: »Poštena obsida! lačni naj ne bodte...«, ki je prevod 6. kitice madžarske pesmi o Adamu in Evi: »Hogy a mi vendégink éhen ne legyenek...«^{11a}

Pri tretji hrani pove notranji starešina kitico: »Veli naš Gospodár: tou je trétya hrána...« (SZ 35), kar je nekoliko svobodno po madžarskem: »Itt van, Násznagy Uram, a harmadik étel...«,¹² ker je pri Madžarih govoril te besede drug (tovariš, družban itd.), ki je prinesel jed pred starešino in ga nagovoril: »Tu je, moj gospod starešina, tretja jed.«

⁷ Žganec, n. d., 49–50.

⁸ Gönczi, Göcsej... Kaposvár 1914, 355.

⁹ P. Skuhala, Povesti, črtice in nekatere pesmi. Maribor 1910, 95.

¹⁰ Žganec, n. d., 14.

¹¹ Cit. po B. Bartók-Z. Kodály, A Magyar Népzene Tára III/A (ur. Kiss Lajos), Budapest 1955, 551–552.

^{11a} Bartók-Kodály, n. d., 16.

¹² Edvi Illés Pál, A Magyar Parasztok Lakodalmi szokásaik. Tudományos Gyűjtemény 1827, XII. k., 16.

Za tem sledi »Vünejsnyi Sztarissina hváli 'senitev«: »Prijatelj! povejm, vam edno pravico...« v šestih kiticah, ki na osnovi sv. pisma »rastolmáči vam to sveto hištvo« (SZ 34), kar je skoraj dobesedno prevedeno iz madžarske predloge, v isti pesmi. Štiri kitice so enake; slovenske kitice »Za blaženoga, jas bom onoga pravo...« v tej predlogi ni, pač pa je naslednja: »Blažen je on...« (Boldog, kinek vagon hiv 's jó felesége...)»¹³ Enako je verno prevedeno nadaljevanje »Notrejsnyi Sztarissina prouti 'senitvi gucsi« (SZ 34—35): »Allj félre, barátom, majd én is beszélek...«¹⁴ Zunanji starešina mu odgovarja z eno samo kitico, ki jo navedem vso, ker utegne biti povrh še slabo tiskani izraz »Ne'sem urszko« prihodnjim raziskovalcem neumljiv — pomeni »nežamursko = medžimursko«, s čimer je prevajalec nadomestil budimsko vino v izvirniku, ki ga je verno posnel, le zadnja vrstica je svobodna: .

»Vidim, kaj szi rocsko jáko gori nagno
Ne'sam urszko vino 's nyé szi vö potégno
Prouti histvi záto, teliko szi gucsao
De bole bi bilou, kaj bi ti zdaj mucsao« (SZ 35)

Izvirnik: »Látom a garatra most jól fel-öntöttél...«¹⁵

Za štiri kitice pesmi o zelju še nisem našel predloge.

Notranji starešina govori kitico, »gda se pečénja gori prinesé«, ki je tudi skoraj dobesedni prevod: »Jó a sült pecsenye a vajas kásával.«¹⁶

Dve kitici govori »Od goszlarov« notranji starešina in prosi svate, naj obdarujejo goslarja, ki so se mu gosli strle (SZ 37). Tudi to je povzeto po madžarskem: »A muzsikásunknak nagy baja érkezett...«¹⁷

Tudi pri nas je mnogo pesmi v raznih krajih, s katerimi se nevesta poslavlja od domačih. V Starišinstvu... je osem kitic s táko vsebino. Uvodna kitica »Goszlarje posztante...« (madž.: »Vajda, hegedüknek...), prva od treh očetu v slovo: »Oprvim sze k-tebi obrném...« (madž.: »Elsőbb és tehojzád nyujtom én szavamat...«) in prvi kitici o materi: »Drága moja mati...« (SZ 38—39; madž.: »Kedves édesanyám...«)¹⁸ so prevodi iz že omenjenega najstarejšega madžarskega tiska, ostale kitice pa so verjetno dodane od drugod. Podobno je besedilo pri G. Petőju, 10.

V naslednjem oddelku »Na drügi den za snehov pridouči svatovje, etak se je potrebno pokloniti:« (40—43) je pripoved zunanjega starešine o ženitvi mladega Tobije tudi mednarodni motiv v ženitovanjskih šegah in ga najdemo n. pr. pri Medžimurcih.¹⁹

Mogoče najzanimivejši del knjižice so »Zgovárjánya pri vecserji po trej deacski Oszobaj« (SZ 43—54), ki so prav gotovo tudi prevod madžar-

¹³ Pető Gergely, Alföldi vőfény-könyv. Budapest, b. l., 36.

¹⁴ N. d., 36—37.

¹⁵ Bartók-Kodály, n. d., št. 468, str. 552.

¹⁶ Edvi Illés Pál, n. d., 16.

¹⁷ Bartók-Kodály, A Magyar Népzene Tára III/A, 656.

¹⁸ Bartók-Kodály, n. d. III/A, št. 255, str. 282.

¹⁹ Žganec, n. d., 21.

skega besedila, katerega pa doslej ni uspelo najti. Dostopna knjižica G. Pető, Alföldi vőfény-könyv ima sicer podobne razgovore pod naslovom »Vacsora előtt szüenidő alatt peroráció« (Peroracija v odmoru pred večerjo), ki se pa snovno razlikuje od naše. Dokazuje pa, da so vsaj nekatere knjižice te vrste vsebovale take dijaške razgovore in da je morda iz že omenjene najstarejše prevedeno tudi to besedilo naše knjižice.

Ko bodo dostopni te vrste madžarski spisi, bo moč rešiti celotno vprašanje prireditve in prevoda slovenskega Starišinstva in Zvačinstva. — Prav tako pa čaka še obravnave izvirnosti pesemskega dodatka, ker nam je doslej znan le izvor pesmi »Od pět pijáni báb (gl. spreadaj).

Résumé

SUR L'ORIGINE DU LIVRET «STARISINSTVO I ZVAČINSTVO» (LES FONCTIONS DU DOYEN DES NOCES ET DE L'INVITATEUR AUX NOCES) DE L'OUTRE-MURE

Le livret, intitulé «Sztarisinsztvo i Zvacsinsztvo...» (Sopron en Hongrie 1807), écrit en dialecte d'Outre-Mure et imprimé en écriture hongroise, a été introduit, par l'auteur du présent article, dans la bibliographie slovène par une note au «Casopis za zgodovino in narodopisje» 35 (Maribor 1936), 133—134. On ne connaît, aujourd'hui, que deux exemplaires incomplets de l'ouvrage qui a eu encore cinq réimpressions au moins. L'arrangeur du texte n'est pas connu; il s'est vraisemblablement caché derrière les lettres S. L. D. du titre. L'auteur du présent article a démontré que l'ouvrage avait été traduit et arrangé d'après plusieurs écrits semblables. On emploie des éditions ultérieures ou des copies manuscrites aujourd'hui encore, dans l'Outre-Mure, par les «invitateurs» (zvačini) et les «doyens» (starišine), lors de l'invitation aux noces et durant les noces. La première partie comprend les allocutions lors de la demande en mariage, la deuxième l'invitation aux noces et les dialogues des deux «doyens» pendant le festin de noces, le troisième est composé des «conversations des trois écoliers pendant le souper»; l'annexe comprend, dans la première édition, 5 chansons, dans les suivantes, il y en a 17.

L'auteur cite des passages analogues des textes parlés par les inviteurs aux noces qu'on trouve dans les descriptions des coutumes nuptiales du Medjmurje (Gönczi, Muraköz és népe; Žganec, Starešinstvo ili Kapitanjstvo), de la province hongroise de Göcsej (Gönczi, Göcsej) et de la Styrie Slovène (A. Smodič, P. Skuhala). — On trouve enfin des modèles correspondant à la lettre, ou presque analogues aux dialogues des «doyens» de noces, dans des livrets hongrois de noces, dans des descriptions ou dans des chansons publiées: A Magyar fő-félynék hármias daljai, de la fin du 18e ou du début du 19e siècle, G. Pető, Alföldi vőfény-könyv (Budapest s. a.), P. I. Eötvös, Tudományos Gyűjtemény 1827, XII; Bartók-Kodály-Kiss, A Magyar Népzene Tára III/A. L'arrangeur dans l'Outre-Mure a remplacé, p. ex., le vin de Budim par celui du Medjmurje, et rapproché, çà et là, le texte à son propre milieu.

Puisque de nombreux livrets hongrois de ce genre, même en Hongrie, ne sont pas accessibles dans les bibliothèques, il n'a pas encore été possible de constater, d'une manière définitive, si le livret slovène en question était la traduction d'un seul modèle hongrois, ou une compilation de plusieurs ouvrages. Le texte hongrois des «conversations des trois écoliers» n'a pas encore été trouvé, bien qu'elles figurent au livrets de ce genre, tant que l'auteur en connaisse; toutefois, le texte y diffère.